

Skärvtenshögar med människoben i norra Mälardalen

Av Anna-Sara Noge

Noge, A-S., 2009. Skärvtenshögar med människoben i norra Mälardalen. (Burnt mounds containing human bones in the region north of Lake Mälaren). *Fornvännen* 104. Stockholm.

Burnt mounds consisting of fire-cracked stones are a typical feature of Swedish Bronze Age sites. They have usually been interpreted as waste heaps. But their function and significance seems to have been more varied than that.

The paper focuses on burnt mounds containing human bones in the region north of Lake Mälaren. A detailed study of 98 excavated mounds has aimed at getting closer to an explanation for why human bones were deposited in them.

With various osteological aspects taken into consideration, the study shows that human bones have been found in about a third of the mounds and that the mounds with human bones more often have kerbs. The same range of artefact types is found both in mounds with and without human bones. A significant difference is that mounds with human bones contain more categories of artefacts, in some cases including bronze items. Nothing indicates that the bones were deposited after the primary use of the mound. The human bones may therefore have been deposited at the same time as the apparent waste. The author suggests that the burnt mounds should no longer be interpreted simply as waste heaps.

*Anna-Sara Noge, Flogstavägen 49 C, 752 73 Uppsala
anna.sara.noge@gmail.com*

Under senare årtionden har den äldre tolkningen av skärvtenshögar som boplatser relaterade avfallshögar blivit allt mera problematisk. Mycket tyder på att deras innebörd och funktion har varit mycket mer nyanserad än så. Detta har uppmärksammat inom forskningen och flera olika sociala, rituella och kultiska tolkningar har presenterats (Lundquist 1991; Johansen 1993; Ullén 1994; Kaliff 1997; 2007; Runcis 1999; Ericsson 2002; Thedéen 2004; Victor 2007).

I denna artikel kommer något som länge har försvårat tolkningarna av skärvtenshögar att tas upp, nämligen förekomsten av människoben i dem. Artikeln är en sammanfattning av min magisteruppsats som jag skrev under läsåret 2007–08.

Syftet med uppsatsen var att lägga en grund för framtida forskning genom en sammanställning och beskrivning av skärvtenshögar med människoben i norra Mälardalen. De huvudsakliga frågeställningarna var: I hur många undersökta skärvtenshögar i norra Mälardalen har människoben påträffats? Har skärvtenshögar med människoben några gemensamma drag i form av yttre och inre konstruktionsdetaljer samt artefaktinnehåll som skiljer dem från sådana utan människoben? Och kan man avgöra när under skärvtenshögens brukningstid benen deponerades och/eller när bruket var som mest utbrett?

Tidigare studier

I början av 90-talet gjorde Martin Rundkvist en sammanställning över skärvstenshögar med gravgömmor i Botkyrka socken i Södermanland samt i Järfälla, Lovö och Spånga socken i Uppland (Rundkvist 1994). Studien omfattade 42 undersökta skärvstenshögar och resultatet visade att 10 stycken (24%) innehöll gravgömmor. Rundkvist visade också att skärvstenshögar med gravgömmor verkar ha varit vanligare under bronsålderns andra hälft, då 7 av 18 (39%) innehöll gravgömmor.

Rundkvists resultat har använts och refererats till i flera senare studier (t.ex. Runcis 1999, s. 142 f; Thedéen 2004, s. 43; Goldhahn 2007, s. 221; Forsman & Victor 2007, s. 12; Victor 2007, s. 243). Benen från de flesta anläggningar i hans sammanställning hade dock inte analyserats osteologiskt. Rundkvist utgick helt enkelt ifrån att alla större ansamlingar av brända ben i skärvstenshögar var från människor, och han räknade alla fynd över 100 g brända ben som gravgömmor. Vidare hade endast sju av anläggningarna i hans sammanställning ¹⁴C-dateringar.

Utgångspunkter

Min undersökning är geografiskt begränsad till norra Mälardalen, framför allt områdena runt Uppsala och Enköping. Detta dels för att den största koncentrationen av skärvstenshögar i Sverige finns här, men även för att ingen gjort någon sammanställning över dessa på länge. Studien begränsas dessutom till undersökta skärvstenshögar som det gått att finna utförlig information om i form av rapporter och arkivmaterial.

Totalt omfattar min sammanställning 98 undersökta skärvstenshögar fördelade på 37 lokaler varav 32 ligger i Uppland och 5 i Västmanland. Den tämligen ojämna geografiska fördelningen beror till stor del på att det finns färre registrerade skärvstenshögar i Västmanland än i Uppland. Men att fler har undersökts i Uppland beror även på landskapets högre exploateringstryck. Enligt Helena Victor (2007, s. 238 f) finns 3550 registrerade skärvstenshögar i Uppsala län, 618 i Södermanlands län, 568 i Stockholms län, 549 i Västmanlands län och 521 i Östergötlands län.

Mitt material omfattar inte någon av de skärv-

stenshögar Rundkvist behandlat. Våra metoder skiljer sig åt genom att jag endast inkluderat fynd av människoben som analyserats osteologiskt. Jag har dessutom ingen minimigräns för mängden ben utan räknar även med tänder och enstaka fragment som osteologiskt kunnat identifieras som mänskliga. Notera alltså att andra kriterier använts och att mina resultat följaktligen inte kan jämföras direkt med Rundkvists.

Skärvstenshögar och humanosteologi

Av de 98 skärvstenshögar i sammanställningen innehöll 19 med säkerhet människoben (tab. 1). För en mera representativ bild bör man utesluta de många skärvstenshögar vars benmaterial inte är analyserat. Resultatet blir då att de 19 högar med människoben representerar 32% av hela det analyserade antalet. I 18 högar hittades inga ben alls. Detta kan dels bero på att anläggningarna faktiskt saknade fynd men även på undersökningsmetoderna och fornlämningens tillstånd. I studien ingår många äldre undersökningar från en tid då det var ovanligt med osteologiska analyser. Ungefär en femtedel av anläggningarna i sammanställningen innehöll ben som hade analyserats osteologiskt men där endast djurben hade kunnat identifieras. Observera dock att en stor del av benmaterialet oftast inte går att identifiera eller artbestämma närmare på grund av hög fragmenteringsgrad.

Undersökningen visar även att mängden människoben kan skilja sig mycket mellan anläggningarna (tab. 2). Att fynd av människoben i skärvstenshögar ofta består av ett fåtal fragment har lett till tolkningen att benen kommit dit av en slump (t.ex. Wigren 1978, s. 12). Men en liten benmängd är i sig inget hållbart argument för att benen inte skulle utgöra medvetna deponeringar. Under bronsåldern och äldre järnåldern finner man sällan hela den förväntade benmängden från en individ i gravarna (Kaliff 1997, s. 90).

I de 19 skärvstenshögar med människoben påträffades sammanlagt ben från minst 35 individer (tab. 2). I de flesta fall har benen varit alltför få eller alltför fragmenterade för köns- och åldersbedömningar. Benen från sex individer har dock ansetts höra till män, och benen från ytterligare sex till kvinnor (Hagberg 1959;

Lokal	Referenser
Up, Bondkyrko sn, Håga, Raä 366: nr 1, nr 3, K/K2, K4/6, K8 (3 st)	Victor 2002; Sjöling manus
Up, Börje sn, Broby, Raä 1: A2, 3, 20 (3 st)	Bengtsson & Victor manus
Up, Enköping stad, Annelund, Raä 17: A1	Fagerlund & Hamilton 1995
Up, Knivsta sn, Vrå, Raä 16; A5	Göthberg et al. 1997; Karlenby 1997
Up, Litslena sn, Sneden, Raä 328: A1-3, 7 (4 st)	Fagerlund 1997
Up, Läby sn, Västerby: A12	Hagberg 1959
Up, Odensala sn, Åslunda, Raä 401: A26	Sieurin-Lönnqvist 1996
Up, Söderby-Karl sn, Sonö: A19	Johnsson-Ullberg 1964
Up, Torslunda sn, Stolptorp, Raä 30: A1	Eriksson et al. 1997
Up, Viksta sn, Sommaränge skog, Raä 211: A6092	Forsman & Victor 2007
Up, Vårfrukyrka sn, Skälby: hög I	Oldeberg 1960
Vs, Kungsåra sn: A1	Rentzhog 1965

Tab. 1. Skärvstenshögar med människoben i Uppland och Västmanland. —Burnt mounds with human bones in Uppland and Västmanland provinces.

Anläggning	Antal frag.	Vikt (g)	MIND
Ändesta A1	0,75 l	?	1
Annelund A1	4	6	1
Åslunda A26	1	1	1
Broby A2	1176	526	2
Broby A20	2733	1694	5
Broby A3	90	41	1
Håga Raä 366:1	1106	760	5
Håga Raä 366:3	650	327	2
Håga schakt K/K2, K8 K4/K6	80	48	2
Skälby Hög I	?	?	1
Sneden A1	1	?	1
Sneden A2	5	?	1
Sneden A3	2	tänder	1
Sneden A7	1	tand	1
Sommaränge skog A6092	1585	992	6
Sonö A19	?	?	1
Stolptorp A1	5	2	1
Västerby A12	?	?	1
Vrå A5	?	42	1

Tab. 2. Antal fragment och vikt för de identifierade människobenen samt minsta individantal i skärvstenshögarerna. —Number of fragments and weight for the identified human bones and the minimum number of individuals in the burnt mounds.

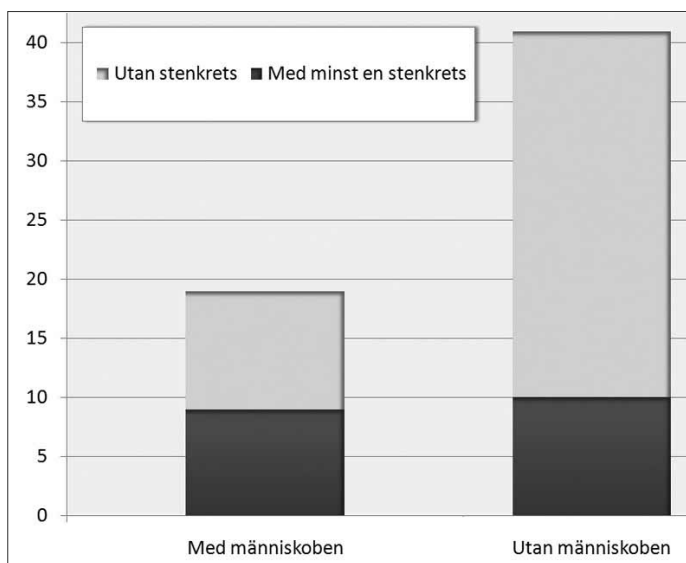

Fig. 1. Diagram över antalet skärvstenshögar med respektive utan människoben som är försedda med en eller flera inre/yttre stenkretsar.

—Diagram over the number of burnt mounds with and without human bones respectively which have one or more internal stone circles or kerbs.

Johnsson-Ullberg 1964; Rentzhog 1965; Sjöling 2006a; 2006b; Forsman & Victor 2007, s. 479). Könsfördelningen verkar alltså vara jämn.

Inga Ullén (1994, s. 253) har framfört att skärvstenshögar ofta skulle ha använts för sekundärbegravningar, och då särskilt för barn. I min sammanställning har benen från fem, möjligen sex, individer ansetts vara från barn medan benen från minst 22 individer har ansetts vara från vuxna (Hagberg 1959; Johnsson-Ullberg 1964; Rentzhog 1965; Drenzel 1996, s. 34; Hårding & Åkermark-Kraft 1997; Sigvallius 1997, s. 93; Sjöling 2006a; 2006b; Forsman & Victor 2007, s. 479). Endast 19% av de åldersbestämda individerna var således barn.

I Susanne Thedéens avhandling (2004, s. 107) finns en sammanställning av åldersbedömningar från bronsåldersgravar i Skåne och Halland. Den visar att andelen barngravar uppgick till 21%. I jämförelse med Thedéens resultat finns det således inget som tyder på att skärvstenshögar skulle ha varit reserverade för begravning av någon särskild åldersgrupp.

Konstruktionsdetaljer

Sammanlagt var 29 av de 98 anläggningarna i min sammanställning med säkerhet försedda med en eller flera inre eller yttre stenkretsar. 9 av de 19 (47%) skärvstenshögar med människoben

hade sådana, medan 10 utav de 41 (24%) högar-na helt utan ben eller med endast djurben var försedda med stenkretsar (fig. 1). Inre och yttre stenkretsar är alltså dubbelt så vanliga på skärvstenshögar med människoben som på dem utan, vilket stämmer ganska väl överens med Rundkvists resultat (1994, s. 86).

30 av de 98 skärvstenshögarerna i min sammanställning var anlagda kring ett mittblock eller ett eller flera markfasta block. Detta konstruktions-element är således relativt vanligt, men till skillnad från stenkretsar verkar det inte vara vanligare i högar med människoben, då endast fyra av dessa hade mittblock. Skärvstenshögarerna utan människoben var däremot i 13 fall av 41 anlagda kring mittblock. Slutsatsen är följaktligen att detta konstruktions-element – fastän det ganska ofta ingår i »vanliga» gravkonstruktioner från yngre bronsåldern – inte verkar vara kopplat till skärvstenshögar med människoben. Skärvstenshögar anlades runt markfasta block kanske snarare av praktiska än rituella skäl.

Artefaktfynd

Leif Karlenby (1999) har gjort en sammanställning av innehållet i 20 undersökta skärvstenshögar i Uppland och Västmanland. Alla var ¹⁴C-daterade. Han visade att keramik var den absolut vanligaste fyndkategorin vilket stämmer med

mitt material. Därefter kommer i min undersökning brända och obrända ben, bränd lera och lerklining. Övriga fynd som förekommer är bearbetad sten såsom löpare/malstenar och brynen/slipstenar samt harts, flinta och kvarts. Nästan alla fyndkategorier förekom oavsett eventuella människoben. En tydlig skillnad var dock att högarna med människoben innehöll fler fyndkategorier än dem utan. Keramik förekom till exempel i alla skärvtenshöggar med människoben men endast i 62% av dem utan. Bearbetad sten såsom löpare/malstenar och brynen/slipstenar förekom i 65% av skärvtenshögarna med människoben men bara i 35% av dem utan. Flinta påträffades i 30% av högarna med människoben men bara i 8% av dem utan. Harts fanns i 40% av högarna med människoben men endast i 5% av dem utan.

Det finns även en tydlig kvantitativ skillnad i fyndkategorierna mellan skärvtenshöggar med respektive utan stenkretsar, dock ej när det gäller keramik som är ungefär lika vanligt i båda grupperna. Av de 29 skärvtenshögarna med en eller fler stenkretsar innehöll 72% bearbetad sten, men endast 30% av dem utan stenkrets. Flinta hittades i 37% av skärvtenshögarna med stenkrets men endast i 13% av dem utan.

Att vissa anläggningar innehåller fler fyndkategorier verkar inte vara beroende av fornlämningsmiljön då det finns flera exempel på skärvtenshöggar på boplatser som endast innehåller enstaka kategorier eller inga fynd alls (t.ex. Walukiewicz 1969; Söderberg 1979; Andersson et al. 1994; Schützler 2000; Forsman & Victor 2007). De kvantitativa skillnaderna verkar alltså framför allt sammanfalla med om skärvtenshögarna innehåller människoben och/eller är försedda med stenkrets eller inte.

Nio av skärvtenshögarna med människoben i min sammanställning innehöll bronsföremål, det vill säga att metallen förekom i ungefär hälften av dessa. Brons förekom endast i skärvtenshöggar med människoben.

Människobenens placering i skärvtenshögarna

Människoben i skärvtenshögarna påträffades i koncentrationer, i lager samt spridda i fyllningen. Vissa högar innehöll flera benkoncentrationer, andra endast enstaka fragment. Vid

Sommaränge skog i Uppland påträffades människoben i skärvtenshögens alla lager. Vid Vrå i Knivsta sn och Ändesta i Kungsåra sn påträffades människoben centralt i skärvtenshögarna och vid Sonö/Norrmarmum i Söderby-Karls sn i botten av högen. I en av skärvtenshögarna vid Broby i Börje sn fanns en yttlig benkoncentration, men denna hög innehöll även ytterligare fyra benkoncentrationer som påträffades mera centralt i anläggningen. I en skärvtenshög i Håga i Bondkyrko sn låg alla människoben ytligt. I flera fall framgår det emellertid inte av rapporterna var människoben påträffats.

Dateringar

Av de 19 skärvtenshögarna med människoben i min sammanställning är 17 daterade: sex genom föremålstypologi och elva genom ^{14}C (tab. 3). Märk väl, när det gäller dateringar av skärvtenshöggar, att vissa verkar ha haft långa ackumuleringsperioder. Det är därför viktigt att veta vad man vill datera. Kolprover tagna i en anläggningens bottenlager kan skilja sig avsevärt i tid från mera ytliga prover (t.ex. Forsman och Victor 2007, s. 100 ff). För att få en så bra datering som möjligt för anläggningens användningsperiod är det därför bäst att analysera prover från flera olika lager.

Men en datering av en skärvtenshög med människoben behöver inte nödvändigtvis datera deponeringen av benen. För att få en exakt datering av dem krävs en ^{14}C -analys av just dessa, och detta har endast gjorts vid Sommaränge skog. Genom en undersökning av människobens stratigrafiska läge i anläggningarna och genom antagandet att föremål funna i direkt närhet till benen är någorlunda samtida, har jag anat en tendens till att de flesta deponeringar av människoben skett under yngre bronsåldern (Nøge 2008, s. 64 ff). Men eftersom det i de flesta fall är bronsföremål som använts för datering av bendeponeringarna kan detta även spegla en förändring vad gäller gravgåvornas frekvens och sammansättning. Kanske var det lika vanligt att deponera människoben i skärvtenshöggar under äldre bronsåldern då de gravlagda inte försågs med bronsföremål.

Lokal	Datering
Up, Bondkyrko sn, Håga, Raä 366, K/K2, K4/6, K8	Spiralhuvudnål per V, 900–700
Up, Bondkyrko sn, Håga, Raä 366:1	Bronsföremål per IV, 1100–900
Up, Bondkyrko sn, Håga, Raä 366:3	1260–1050*
Up, Börje sn, Broby, Raä 1, A2	Brons-föremål per IV–V, 1100–700
Up, Börje sn, Broby, Raä 1, A20	Brons-föremål per IV–V, 1100–700
Up, Börje sn, Broby, Raä 1, A3	?
Up, Enköping stad, Annelund, Raä 17: A1	1920–1620, 1880–1620, 1490–1260
Up, Knivsta sn, Vrå, Raä 16, A5	1260–1000, 1210–990, 920–760
Up, Litslena sn, Sneden, Raä 328, A1	800–200, 510–200, 480–200, 420–200, 410–200, 400–200, 360–70
Up, Litslena sn, Sneden, Raä 328, A2	230–430 cal AD
Up, Litslena sn, Sneden, Raä 328, A3	0–130 cal AD
Up, Litslena sn, Sneden, Raä 328, A7	250–390 cal AD
Up, Läby sn, Västerby, A12	Keramik, y. rom. jäå 150–400 e.Kr.
Up, Odensala sn, Åslunda, Raä 401, A26	920–780
Up, Söderby-Karl sn, Sonö, A19	?
Up, Torslunda sn, Stolptorp, Raä 30, A1	1600–1450, 1370–1110
Up, Viksta sn, Sommaränge skog, Raä 211, A6092	1870–1680, 1680–1520, 1660–1520, 770–520, rakkniv per IV
Up, Vårfrukyrka, Skälby, Hög I	Gjutformar per V–VI, 900–500
Vs, Ändesta, Kungsåra, A1	1000–790*

Tab. 3. Dateringar av skärvstenshögar med människoben. Alla dateringar är ¹⁴C-dateringar cal BC med 1 sigma om inget annat anges. * Kalibrering med Oxcal 4.0. —Dates for burnt mounds with human bones. All dates radiocarbon cal BC with 1 sigma unless otherwise indicated.

Sammanfattning av iakttagelserna

Om man bortser från anläggningarna utan osteologiska analyser har människoben alltså deponerats i 32% utav skärvstenshögar. Ungefär hälften utav högar med människoben var försedda med inre/ytte stenkrets, mot endast omkring en fjärdedel utav dem utan människoben. Mittblock var däremot vanligare i skärvstenshögar utan människoben. De vanligaste fynden från skärvstenshögar är keramik, ben, bränd lera, lerklining, bearbetad sten, harts, flinta och kvarts. Dessa fanns både i skärvstenshögar med och utan människoben. Skärvstenshögar med människoben och/eller stenkrets innehöll dock fler fyndkategorier än dem utan. Bronsföremål hade vid tiden för min undersökning endast påträffats i skärvstenshögar med människoben. Vidare visade undersökningen att människoben har påträffats såväl i botten och centralt som

ytligt i skärvstenshögar. Dateringarna av högar och benen är bristfälliga. Men det finns en tendens till att de flesta benen deponerats under yngre bronsåldern.

Sekundärbegravningar?

En tolkning av människoben i skärvstenshögar har länge varit att de utgör sekundärbegravningar (t.ex. Ullén 1994, s. 253; Eriksson et al. 1997, s. 41; Göthberg et al. 1997, s. 98). Denna tolkning bygger till stor del på att människoben ofta påträffats ytligt i anläggningarna. Men enligt föreliggande undersökning hittas människoben även i botten och centralt i högar. Frågan är också vad som menas med »sekundär». Sekundär är förhållande till vad? Till skärvstenshögens primära användningstid eller till dess primära funktion som avfallshög? Om användningstiden åsyftas kan tolkningen enligt

min mening än så länge inte styrkas. Ett ytligt läge för benen behöver inte betyda att de deponerats någon längre tid efter högens tillblivelse. För att med säkerhet kunna avgöra hur det ligger till behöver vi fler kombinerade ¹⁴C-dateringar från skärvstenshögar och deras bende-positioner, vilket enligt min undersökning hittills saknas nästan helt. I ett fall kan dock människobenen ha deponerats efter att skärvstenshögen slutat brukas som avfallshög. I anl. 5 vid Vrå i Knivsta sn påträffades det mesta av de fynd som vanligtvis klassas som avfall i lagren under en benkoncentration placerad centralt i skärvstenshögen (Göthberg et al. 1997, s. 90, 103). Detta är dock bara ett fall av 19. I de andra skärvstenshögarerna kan man inte se någon rumslig separation mellan människoben och »avfallsmaterial». Min undersökning tyder alltså på att man begravde i skärvstenshögarerna *samtidigt* som man deponerade »avfall» i dem. Den svåra frågan är varför.

Problem med tolkningen som avfallshögar

Skärvstenshögar har tolkats som avfallshögar för att de innehåller trasiga föremål som uppfattats som bortkastade, obrända djurben, bränd lera samt lerklining. Även skärvstenen i sig har ansetts som något förbrukat och oanvändbart. Men inte alla skärvstenshögar innehåller »avfall». I anl. 19 vid Sonö/Norrmarjum, som låg under ett röse, påträffades förutom människoben endast enstaka tänder av nötkreatur och en keramikskärva (Johnsson-Ullberg 1964).

I de fall då människoben har påträffats i boten eller mer centralt i högarerna tyder det på att folk var väl medvetna om i *vad* de begravde sina döda. I den övervägande majoriteten av skärvstenshögarerna går det inte att se något kontinuitetsbrott mellan avfallsmaterialet och depositionen av människoben. Det handlar alltså inte om att man glömt att högarerna var avfallshögar. Att avfall samlats i högar går egentligen inte heller att förklara rent praktiskt då det parallellt placerades i gropar, vilket dessutom verkar vara ett effektivare sätt att göra sig av med avfall.

Anledningen till att forskningen haft så svårt att förstå varför man begravde i skärvstenshögar är just att man först och främst tolkat dem som avfallshögar och att man har projicerat sina mo-

derna åsikter om vad avfall är och står för. Men för att förstå saken får man inte låsa sig fast vid denna generella tolkning av avfallsmaterial i skärvstenshögarerna. Dess närvaro i högarerna omöjliggjorde ju uppenbarligen inte begravning i dem. Tvärtom tyder min undersökning på att förekomsten av »avfallsmaterial» snarare verkar ha haft positiv betydelse då skärvstenshögarerna med begravningar innehåller mer »avfall» än dem utan. Jag anser att en generell tolkning av skärvstenshögar som avfallshögar är ohållbar men samtidigt att fynden från högarerna är viktiga för en förståelse av begravningssedvänjan.

En viktig iakttagelse är att många av fyndkategorierna i skärvstenshögarerna även finns i gravar. Det gäller t.ex. malstenar och knackstenar, som påträffades i omkring 30 utav skärvstenshögarerna i min sammanställning. Denna fyndkategori har tolkats som en symbol för fertilitet och pånyttfödelse (Bellander 1938, s. 98 f). Malstenarna och knackstenarna kan heller inte tolkas som avfall då de ofta är intakta och fortfarande brukbara.

Många av skärvstenshögarerna innehåller dessutom flinta och kvarts som förutom i gravsammanhang även påträffats i offersammanhang (Goldhahn 2007, s. 201). Intressant i sammanhanget är även att kvarts har egenskapen att *triboluminescens*, ett kortvarigt ljussken, bildas om två stenar gnids mot varandra. Kanske användes denna »magiska» sten för att skapa audiovisuella upplevelser under bronsålderns ceremonier och ritualer (Goldhahn 2007, s. 199 ff).

Det finns alltså vissa fyndkategorier av rituellt karaktär som det är mycket svårt att tolka som avfall, men vars närvaro i skärvstenshögarerna kan vara av betydelse för en förståelse av människobenen i dessa.

Skärvsten, en symbol för rikedom?

Skärvsten har tidigare tolkats som en restprodukt efter bronsgjutning och/eller läderproduktion (Schönbäck 1952, 1959; Oldeberg 1960; Elfstrand 1995). Dessa aktiviteter är till viss del sammanlänkade med varandra då skinn och läderprodukter har ansetts vara bland de viktigaste bytesvarorna vid tidens bronsimport (Baudou 1964, s. 141). Att bronsartefakter var statusföremål kan väl knappast betvivlas, och om lä-

derproduktionen var grunden för metallimporten kan den också ha varit statusbetonad. Biprodukten av de statusbetingade aktiviteterna kan med tiden ha blivit en symbol för familjens/gruppens rikedom. Att begravas i en hög konstruerad av denna med rikedom förknippade stenen sågs kanske som prestigefyllt. Kanske var skärvstenshögar rent av statusbegravningar. För detta talar de bronsföremål som deponerats tillsammans med människobenen. När skärvstens samband med rikedom blev allmänt känt kanske man till och med började tillverka den enkom för dessa statusbegravningar.

Skärvsten, en symbol för döden och förfäderna?

På flera av lokalerna i min sammanställning märks en koppling mellan skärvstenshögar och gravar. Flera skärvstenshögar ligger på gravfält (t.ex. Hagberg 1959; Kåks 1962; Simonsson 1962; Johnsson-Ullberg 1964; Nilsson 1964; Sjöberg 1968; Blomqvist & Frykberg 1996). Vissa har dessutom placerats direkt på äldre gravar (Fagerlund & Hamilton 1995, s. 35 ff, 64 ff; Forsman & Victor 2007, s. 100 ff). Andra var täckta av yngre gravar (t.ex. Hagberg 1959, s. 180; Simonsson 1965). Människobenen i skärvstenshögen vid Stolptorp i Fröslunda sn påträffades bland till synes ej eldpåverkade stenar (Eriksson et al. 1997, s. 39 ff). Denna konstruktion var troligen en stensättning som integrerats i och till viss mån täckts av skärvstenshögen.

Förutom att skärvstenshögar är vanliga på gravfält och att man begravde i dem användes skärvsten även som fyllning i rösen och stensättningar. Och fastän skärvsten även är vanlig på boplatser, i t.ex. stolphål, mindre flak och gropar (Victor 2007, s. 248 f) så förefaller den ha haft en tydlig koppling till just döden och begravningar under hela bronsåldern och ända in i järnåldern. Vidare finns det fall där skärvsten har täckt kremeringsplatser (Kaliff 1995, s. 58 ff; Ericsson & Nilsson 2003, s. 14ff; Forsman & Victor 2007, s. 111 ff).

Anders Kaliff (1995, s. 58 ff; 1997, s. 60 ff) har föreslagit att skärvstenen skulle kunna vara rester efter kremeringsbål. Enligt honom kan sten ha använts för att bygga upp en stabil grund för bålet och förbättra syretillförseln. En möjlig förklaring till att endast vissa skärvstenshögar

innehåller människoben och/eller har stenkrets kan enligt min mening vara att just den högens skärvsten är en restprodukt efter någon särskilt betydelsefull aktivitet. De skärvstensalstrande aktiviteterna kan ha varit både ekonomiskt och socialt betydelsefulla, som ovan diskuterats, men de kan även ha haft en mera rituell betydelse. En möjlighet är att skärvstenen som bildades på ett brandbål blev förknippad med döden och de avlidna. Kanske samlades skärvstenen upp efter kremeringar och lades på en särskild hög som ofta även försågs med stenkrets för att ytterligare markera dess sakrala betydelse.

De för skärvstenshögar typiska föremålskategorierna är kanske offer till de förfäder som redan kremerats. Att malstenar och knackstenar kan ha symboliserat fertilitet och pånyttfödelse nämndes ovan, men enligt Kaliff (2007, s. 142) kanske de även användes för rituell krossning av benen efter kremeringen. I och med denna ritual kanske föremålets betydelse ändrades från praktisk till religiös och de deponerades därför i skärvstenshögar antingen som gravgåvor eller offer till förfäderna.

Brandgravskicket anses vara helt förhärskande i området under bronsålderns period III och IV. Men genom senare års undersökningar vet vi att det praktiserades redan under senneolitikum i Uppland (Forsman & Victor 2007). Enligt Victor (2007) kan Uppland ha varit ett av de första områdena där man kremerade sina döda, och skärvstenen som biprodukt kan med tiden ha blivit en symbol för detta specifikt lokala bruk och människorna som utövade det. Genom att producera skärvsten, anlägga skärvstenshögar och utföra repetitiva handlingar som offer till förfäderna och/eller begravningar i högar upprätthölls kanske gruppens identitet och samhällets sociala struktur, som grundades på elitens närhet till förfäderna (Helms 1998, s. 3 ff; Victor 2007, s. 252).

Joakim Goldhahn (Goldhahn 2007, s. 222 ff) har föreslagit att smeder kanske utförde bronsålderns kremeringar. Att bränna liken i temperaturer över 800 grader, som i de flesta brons- och järnåldersgravar, krävde stora pyrotekniska kunskaper som endast smeden besatt. Goldhahn menar till och med (2007, s. 230 ff) att själva

brandbålet kan ha använts som värmekälla för bronsmältning. Kremering av en avlidne människa höjer nämligen, på grund av kroppsfettet, temperaturen i ett gravbål avsevärt. Den höga temperatur som en kremering skapar kunde således underlätta bronsantverket.

Skärvstenshögen vid Skälby i Vårfrukyrka sn innehöll utöver brända människoben även deglar och gjutformar. En möjlig förklaring är således att den döda kremerades i samband med bronsgjutning.

Skärvsten, en symbol för hemmet?

Fynd från skärvstenshögar utgörs till övervägande del av föremål knutna till hemmet och aktiviteter där: lerklining från husets väggar, keramik från matbehållare, malstenar för matberedning och skärvsten kanske för uppvärmning av maten och kanske hemmet. Jag anser att svaret på frågan varför man begravde i skärvstenshögar ligger i sambanden mellan skärvsten och begravning, mellan skärvsten och hus/hem samt mellan hus/hem och begravning.

Skärvstens koppling till döden och begravningar har diskuterats ovan. Skärvstens relation till hus och hem är tydlig genom dess förekomst på boplatser, i väggarna på kulthus och genom högarnas fyndinnehåll. Sambandet mellan hus/hem och begravning finns det flera exempel på. Kanske tydligast är fynden av husurnor med brända ben i gravar. Detta bruk praktiserades även på kontinenten, framför allt i Italien. Där begravdes den etruskiska aristokratin från och med 600-talet f.Kr. i gravkammare byggda som detaljerade kopior av hus (Bianchi Bandinelli & Torelli 1986, s. 46 f; Camporeale 2000, s. 66 ff). Från Skandinavien finns det flera exempel på gravar som anlagts på resterna efter bostadshus (Victor 2002, s. 36 o. d. anf. litt.). Intressant i detta sammanhang är skärvstenshögen anl. 5 vid Vrå i Knivsta sn som låg på resterna efter två hus. Begravningar är heller inte ovanliga i de mindre stolpburna kulthusen från yngre bronsåldern, och även sambandet mellan kulthus och gravar är tydligt (Victor 2002, s. 67, 147, 182). Under bronsåldern var det dessutom inte ovanligt att begrava eller deponera människoben på boplatser, i stolphål, brunnar och hus (t.ex. Ericsson 2002, s. 62; Ullén 2003, s. 239). Från Dan-

mark och Tyskland finns exempel på begravningar i hus som bränts eller förstörts för att sedan täckas av en gravhög (Svanberg 2005).

Även fynden från tidens gravar visar på ett samband mellan hem/hus och grav. Det kanske tydligaste exemplet är fynd av malstenar och knackstenar. De är även vanliga i kulthus (Victor 2002, s. 147) och, som redan nämnts, i skärvstenshögar.

Varför var då hussymboliken så viktig för gravritualen under bronsåldern? När det gäller deponeringar av människoben på boplatser och i husen kan en anledning vara att man ville binda förfäderna vid hemmet för att de skulle skydda det (jfr Artelius 1999). Hussymboliken i gravar skulle kunna tyda på att förfäderna fortfarande ansågs vara bland de levande men befann sig i egna »hus» (Parker Pearson 1999, s. 158; Victor 2002). Fynd kopplade till hus och hem i gravarna skulle å andra sidan kunna tyda på att vissa symboliska delar av huset deponerats tillsammans med den avlidne, så att denne inte skulle återvända för att hävda sin rätt till det (jfr Kaliff 2007, s. 170).

Med diskussionen ovan i åtanke och om man ser på skärvstenshögar som en symbol för hemmet ter det sig emellertid ganska följdriktigt att man begravde i dem. Likaså att boplatser material placerades i skärvstensgravar eller i skärvsten som bildats vid kremering för att på så sätt binda förfäderna vid hemmet. Utav de ovan presenterade tolkningsförslagen finner jag detta mest trovärdigt. Men alla tre är på sätt och vis kopplade till varandra, särskilt de två senare, och det ena utesluter inte det andra.

Referenser

- Andersson, K.; Biwall, A.; Frölund, P.; Holm, J.; Rosborg, B.; Waks, G. & Wrang, L., 1994. *Arkeologi på väg – undersökningar för E18. Tibble – bebyggelse och gravar i norra Trögden*. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala, Rapport 1994:52. Uppsala.
- Artelius, T., 1999. Den döde vid dörren – reflektioner kring förfäderskult utifrån fynd av människoben i två halländska långhus från järnålder. Artelius, T. et al. (red.). *Kring västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. Go-tarc C22. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Göteborgs universitet.
- Baudou, E., 1964. Den nordiska zonen. Briard, J. (red.). *Bronsåldern*. Stockholm.

- Bellander, E., 1938. Bålrösen och offerrösen. *Kulturhistoriska studier tillägnade Nils Åberg*. Stockholm.
- Bengtsson, K. & Victor, H., manus. Broby-rapport.
- Bianchi Bandinelli, R. & Torelli M., 1986. *L'arte dell'antichità classica – Etruria e Roma*. Turin.
- Blomqvist, M. & Frykberg, Y., 1996. *Boplatslämningar och gravar i Gribbylund. Uppland, Täby socken, RAÄ 96 & 96:2*. Arkeologisk delundersökning, förundersökning och undersökning. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar. Stockholm.
- Camporeale, G., 2000. *Gli Etruschi – Storia e civiltà*. Turin.
- Drenzel, L., 1996. Osteologisk analys. Sieurin-Lönnqvist, F. (red.). *Arkeologisk undersökning. Delar av ett boplatsskomplex vid Åslunda. Arlandabanan. Uppland, Odensala socken, Sigtuna kommun, Söderby 1:2, RAÄ 401*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar, UV Stockholm, Rapport 1996:11. Stockholm.
- Elfstrand, B., 1995. Läderproduktion – kanske en binäring och handelsvara i Södermanland och Östergötland och skärvstensrösenas roll i sammanhanget. Larsson, M. & Toll, A. (red.). *Samhällsstruktur och förändring under bronsåldern*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar, skrifter 11. Norrköping.
- Ericsson, A., 2002. Liv, död och jordbruk i ett bronsålderslandskap. Åkerlund, A. (red.). *Kulturell mångfald i Södermanland 1*. Länsstyrelsen i Södermanland. Nyköping.
- Ericsson, A. & Nilsson, P., 2003. *En skärvstenshöj och kolningslämningar i Sunnerånga. Riksväg 32, delen Skullaryd – Sunnarånga RAÄ 281 i Flisby socken, Näs-sjö kommun Jönköpings län*. UV Öst Rapport 2003:21. Arkeologisk förundersökning och utredning, etapp 1. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Linköping.
- Eriksson, T.; Anderung-Nordin, C. & Wigg, A-S., 1997. *Stolptorp. Skärvstenshögar från äldre bronsålder. Arkeologisk undersökning RAÄ 30, Torslunda 3:20, Fröslunda socken, Uppland*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar. UV Uppsala Rapport 1997:71. Uppsala.
- Fagerlund, D. & Hamilton, J., 1995. *Arkeologi på väg – undersökningar för E18. Annelund – en hällkista och bebyggelse från senneolitikum och bronsålder. RAÄ 17 och 84, Stenvreten 8:2 och 8:3, Enköpings stad, Uppland*. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport 1995:13. Uppsala.
- Fagerlund, D., 1997. *Skärvstenshögar i Sneden. En långvarig historia – på sidan om*. Arkeologisk undersökning för järnvägen Mäljarbanan. Delen Grillby-Enköping. UV Uppsala Rapport 1997:48. Uppsala.
- Forsman, C. & Victor, H., 2007. *Sommaränge skog. Begravnings, ritualer och bebyggelse från senneolitikum, bronsålder och folkvandringstid. Rapport del 1: De förhistoriska lämningarna vid Sommaränge skog, RAÄ 211, Viksta sn, Uppland*. SAU Skrifter 18. Uppsala.
- Goldhahn, J., 2007. *Dödens hand – en essä om brons- och hällsmed*. Gotarc C65. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Göteborgs universitet.
- Göthberg, H.; Forenius, S. & Karlenby, L., (red.) 1997. *Alsike stad. I en liten Vrå av världen. Arkeologiska undersökningar. Vrå, Knivsta socken, Uppland*. Del 2. Raä UV Uppsala Rapport 1997:66.
- Hagberg, U.E., 1959. Västerby gravbacke i Läbydalen. *Tor 1959*. Uppsala.
- Helms, M., 1998. *Access to Origins. Affinities, Ancestors and Aristocrats*. Austin.
- Hårding, B. & Åkermark Kraft, A., 1997. Sneden – Osteologisk undersökning av en skärvstenslokal i Sneden, Litslena sn, Uppland. Fagerlund, D. (red.). *Skärvstenshögar i Sneden. En långvarig historia – på sidan om*. Arkeologisk undersökning för järnvägen Mäljarbanan. Delen Grillby-Enköping. Raä UV Uppsala Rapport 1997:48.
- Johansen, B., 1993. Skärvstenshögar och sörländsk bronsålder. *Arkeologi i Sverige* ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Johnsson-Ullberg, C., 1964. *Rapport över arkeologisk undersökning av del av fornlämningsområden 161–184, Sonö 2:9, 2:10, Norrmarjum 3:3, 1:10, 1:2, 2:3, 2:5, Söderby-Karls socken, Uppland. 1962–1963*. Del I: Text. Otryckt rapport, ATA dnr 2582/66.
- Kaliff, A., 1995. *Ringebý – en kult- och gravplats från yngre bronsåldern*. Arkeologisk undersökning RAÄ 6, Kvillinge socken Norrköpings kommun Östergötland. Riksantikvarieämbetet avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Linköping 1995:51.
- 1997. *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Aun 24. Uppsala.
 - 2007. *Fire, Water, Heaven and Earth. Ritual practice and cosmology in ancient Scandinavia: An Indo-European perspective*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Karlenby, L., 1997. *Alsike stad. I en liten Vrå av världen. Arkeologiska undersökningar. Vrå, Knivsta socken, Uppland. Del 1*. Raä UV Uppsala Rapport 1997:43.
- 1999. Deposition i skärvstenshögar – en studie kring avfallshantering och religion under äldre och yngre bronsåldern i sydvästra Uppland. Olausson, M. (red.). *Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter 25. Stockholm.
- Kåks, P., 1962. *Rapport över undersökning utförd i Uppland, Bålinge sn, Högsta 3:4, »Dragbyfältet» under tiden maj-juli 1962*. Otryckt rapport, ATA dnr 001834e.
- Lundquist, L., 1991. Undersökta skärvstenshögar i Västsverige. *Arkeologi i Sverige* ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Nilsson, I., 1964. Uppland, Ärentuna sn, Överbacka 1:1. Otryckt rapport, ATA dnr 418/64.
- Noge, A-S., 2008. *Skärvstenshögar med människoben i*

- norra Mälardalen. Magisteruppsats i arkeologi. Institutionen för Arkeologi och Antik Historia. Uppsala universitet.
- Oldeberg, A., 1960. *Skälbyfyndet. En boplatslämning från den yngre bronsåldern*. Stockholm.
- Parker Pearson, M., 1999. *The Archaeology of Death and Burial*. Texas A & M University anthropology series 3. College Station.
- Rentzhog, S., 1965. Om skärvesten och skärvestensrösen. *Tor* 1965-1966. Uppsala.
- Runcis, J., 1999. Den mytiska geografin – reflektioner kring skärvestenshögar, mytologi och landskapsrum i Södermanland under bronsålder. Olausson, M. (red.). *Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter 25. Stockholm.
- Rundkvist, M., 1994. Skärvestenshögar med gravgömmor i östligaste Mälardalen. *Fornvännen* 89.
- Schützlér, L., 2000. Gravfält och boplatslämningar vid Veda. Uppland, Vallentuna socken, Veda 1:1, 4:1, 5:1, 6:1 och Ubby 1:41, RAÄ 338. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Raä UV Mitt, Rapport 2000:26.
- Schönbäck, B., 1952. Bronsåldershus i Uppland. *Tor* 1949-1951. Uppsala.
- 1959. Bronsåldersbygd i Mälardalen. *Tor* 1959. Uppsala.
- Sieurin-Lönnqvist, F., 1996. *Arkeologisk undersökning. Delar av ett boplatsskomplex vid Åslunda. Arlandabanan. Uppland, Odensala socken, Sigtuna kommun, Söderby 1:2, RAÄ 401*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar. UV Stockholm, Rapport 1996:11.
- Sigvallius, B., 1997. Osteologisk undersökning av boplat och gravar. Karlenby, L. *Alsike stad. I en liten Vrå av världen. Arkeologiska undersökningar. Vrå, Knivsta socken, Uppland. Del 1*. UV Uppsala Rapport 1997:43.
- Simonsson, E., 1962. *Rapport över undersökt del av gravfält å Rallsta, Svedevi sn, Västmanland*. År 1961. Del I. Otryckt rapport, ATA dnr 1273/65.
- 1965. *Rapport över fornlämning vid Vallby, stadsåga 1044, Västerås, Västmanland*. Vlm dnr 40/66, RAÄ dnr 1276/55 och 2915/66. SHM inv. 28405. Otryckt rapport, ATA dnr 2915/66.
- Sjöberg, A., 1968. *Rapport över arkeologisk undersökning av fornl. nr 312. Berthåga kyrkogård, f.d. Bondkyrko socken, Uppsala stad, Uppland*. 1966-67. Del I: Text, fotokartor, ritningar. Otryckt rapport, ATA dnr 1728/68.
- Sjöling, E., manus. Osteologisk analys. Brända och Obrända ben i Hågahagen. Håga, RAÄ 366, Bondkyrko sn, Uppland.
- manus. Osteologisk analys. Broby, Börje sn, Uppland.
- Svanberg, F., 2005. House Symbolism in Aristocratic Death Rituals of the Bronze Age. Artelius, T. & Svanberg, F. (red.). *Dealing With the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Riksantikvarieämbetet och Historiska Museet. Stockholm.
- Söderberg, S., 1979. *Fornlämning 1, Vårfrukyrka sn, fornlämning 13 och 14, Enköpings stad, Uppland. Arkeologisk undersökning 1972, 1976*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, rapport Uppdragsverksamheten 1979:34. Stockholm.
- Thedeen, S., 2004. *Gränser i livet – gränser i landskapet. Generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap*. Stockholm Studies in Archaeology 33.
- Ullén, I., 1994. The power of case studies. Interpretation of a Late Bronze Age settlement in Central Sweden. *Journal of European Archaeology* 2:2. Aldershot.
- 2003. *Bronsåldersboplatser vid Apalle i Uppland. Arkeologi på väg – undersökningar för E18*. Riksantikvarieämbetet avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Uppsala, Rapport 1997:64.
- Victor, H., 2002. *Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus*. Aun 30. Uppsala.
- 2007. Skärvestensbruk och skärvestenskult – ett uttryck för regionalitet och kosmologi. Notelid, M. (red.). *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Arkeologi E4 Uppland – studier 2. Uppsala.
- Walukiewicz, U., 1969 a. Uppland, Enköping sn, Annelund, RAÄ 9. SHM inv.nr 29098. Otryckt rapport, ATA dnr 6205/69.
- Wigren, S., 1978. *Fornlämning 114, 116, 117:2 och 125. Vedbo, S:t Ilians församling, Västerås kommun, Västmanland. Arkeologisk undersökning 1972-73*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer rapport. Uppdragsverksamheten 1978:37. Stockholm.

Summary

This paper discusses burnt mounds consisting of fire-cracked stones with human bones in the region north of Lake Mälaren.

Of 98 mounds included in the study 19 contained human bones. Excluding mounds without osteological analyses, 32% of the mounds contained human bones. About half of the mounds with human bones had internal stone circles or kerbs, while only about a quarter of those without human bones did. A central boulder was, on the other hand, a more common structural detail in mounds without human bones. The artefact types found in the mounds are almost always the same. The most obvious difference is that mounds with human bones showed a greater variety, and that bronze never occurred in the ones without any human bones.

There is also a tendency that most of the human bone deposits would have been made during the Late Bronze Age, and that most appear to have been deposited during, or soon after, each mound's period of accumulation.

Burnt mounds can no longer be interpreted simply as piles of rubbish. Their contents and the construction rather point to a more ritual interpretation. I suggest three ways to look at the mounds that might open up for an understanding of why Bronze Age people buried their dead in burnt mounds. The mounds may have been a symbol of wealth, of death and of the ancestors and/or the house. I find the latter interpretation to be the most plausible one. But also the three alternative interpretations do not exclude another.